

PROVINCIE DRENTHE

JONGERE BOUWKUNST EN STEDEBOUW 1850-1940
MIP/DRENTHE

GEMEENTEBESCHRIJVING DWINGELOO
(ontwerp)

GEWIJZIGD EXEMPLAAR

DIT EXEMPLAAR WORDT
NIET UITGELEEND!

DWINGELOO

1. Inleiding

De gemeente Dwingeloo maakt deel uit van het inventarisatiegebied Zuidwest-Drenthe en omvat naast het hoofddorp Dwingeloo de nederzettingen Dieverbrug, Eemster, Geeuwenbrug, Leggeloo, Lhee en Lheebroek.

Het grondgebied wordt begrensd door in het noorden de gemeente Smilde, in het oosten de gemeente Beilen, in het zuiden de gemeente Ruinen, in het zuidwesten de gemeente Havelte en in het westen de gemeente Diever. De huidige omvang van Dwingeloo bedraagt 6.882 hectare. Het inwonertal vertoont sinds 1850 het volgende verloop: 1850-1.437, 1900-2.357, 1940-3.227, 1988-3.687.

2. Fysische gesteldheid

De gemeente Dwingeloo is gelegen op een sterk door landijs beïnvloed gedeelte van het Drents Plateau. Talloze kleine en grotere smeltwaterdalen werden hier in het keileem uitgeslepen. Zo wordt het grondgebied van de gemeente Dwingeloo in een noordelijke en een zuidelijke helft verdeeld door een breed dal, waarin de Dwingelerstroom met zijn vertakkingen thans zijn beloop vindt. Tijdens de koudere periode van het Weichselien (laatste ijstijd) ontstonden talloze pingorunes (dobben) en kwam vrijwel het gehele grondgebied van de huidige gemeente onder een laag dekzand van wisselende dikte te liggen. Dit had tot gevolg dat de stroomdalen enigszins afgevlakt werden. Het microreliëf op de hoger gelegen plateau's werd versterkt.

In de stroomdalen trad in een latere warmere periode van het Holoveen beekafzetting en veenvorming op. De bodems die hier voorkomen behoren tot de venige beekdalgronden. Het op geringe afstand (vrijwel overall binnen 120 cm) onder het maaiveld voorkomen van keileem heeft tot gevolg gehad dat plaatselijk ook veenvorming op de hogere zandgronden kon optreden. Voorbeelden hiervan zijn aan te treffen op de zeer vochtige Dwingelose Heide en in het Vierelveen.

Het reliëfrijke dekzandgebied ten zuiden van de Dwingelerstroom bestaat vrijwel geheel uit middelhoge en hoge podzolgronden. Bij de esnederzettingen worden hoge en middelhoge oude bouwlandgronden aangetroffen. Grote oppervlakken, zoals ondermeer het Lheeder- en Lheebroekerzand, gingen daarnaast gedurende de laatste eeuwen in verstuiving. Tegenwoordig zijn deze stuifzanden door middel van bebossing echter weer vastgelegd. In de noordelijke helft van de gemeente dienen de middelhoge podzolgronden zich aan in de vorm van een aantal noordoost- zuidwest lopende heuvelruggen. Deze worden van elkaar gescheiden door een aantal vertakkingen van de Dwingelerstroom: de ondiepere stroomdalen van de huidige Drentsche Hoofdvaart, de Noord Lake, de Rust Lake en de Nieuwe Sloot.

Globaal gezien varieert de gemeente in hoogte van circa 14.0 tot 4.5 meter + NAP. De afwatering van het gebied in zuidwestelijke richting vindt hoofdzakelijk plaats via de Dwingelerstroom/Oude Vaart en de Drentsche Hoofdvaart.

3. Ontginningsgeschiedenis

Rond het midden van de vorige eeuw bestond de gemeente Dwingeloo nog voor ruim de helft uit woeste gronden. Uitgestrekte heidevelden en zandverstuivingen maakten ongeveer 55% van het totale gemeentelijke grondgebied uit. Karakteristiek voor het esdorpenlandschap richtte men zich bij de vroegste ontginningen voortdurend op de door het gebeid stromende riviertjes. De in de beekdalen gesitueerde groen-(made)landen werden in 1850 gekenmerkt door afwisselend een overwegend strookvormige danwel blokvormige verkaveling. Daarnaast kwamen plaatselijk ongeperceleerde landerijen voor. De bouwland(es) ontginningen lagen in aansluiting op de groenlanden op de overgang naar de hogere veldgronden. De grote essen werden gekenmerkt door het voorkomen van een Gewinnflur (duidelijk te onderscheiden perceelsgroepen met kruisende richting), terwijl de kleinere bestonden uit één enkele blokvormige, danwel één of meerstrepige akker. De relatief jonge bouwlandontginningen (blokvormig verkaveld) van Voshaar en Geeuwenbrug namen, als min of meer opzichzelfstaande enclaves, in 1850 een geheel eigen positie in en vormden als zodanig de enige afwijkende factor in het traditionele esdorpenlandschap. Een landschap overigens dat ondanks de aanwezigheid van de bosaanplant van het landgoed De Bork bij Oldengaerde (ondermeer de dan nog jonge krentenbossen), alsmede talloze verspreid gelegen bosjes elders, in die tijd gekenmerkt werd door een grote openheid. Na 1850 vonden de nieuwe ontginningen aanvankelijk slechts traag voortgang, met als gevolg dat het aandeel van de woeste gronden in 1900 nog altijd tegen de 50% lag. Van grootschalige-ontginningen was in deze periode in het geheel nog geen sprake; de activiteiten bleven hoofdzakelijk beperkt tot het op individuele basis in cultuur brengen van stukjes heide (toegestaan sinds de markescheiding). De zandverstuivingen kwamen vrijwel niet in beeld. Weliswaar werden de eigenaren van deze zanden in verband met het onderstuvende essen verplicht tot bebossing met grove dennen (bij voorbeeld bij Schurenberg), maar in de praktijk kwam hiervan in de regel weinig terecht. De boeren stelden over het algemeen zo weinig prijs op het bezit van deze gronden, dat ze om van de zorg van beplanting al te zijn, vaak zelfs grote oppervlakten weggaven. Aldus bleven de meeste stuifzanden in de gemeente ondanks de overlast die ze veroorzaakten toch tot na de eeuwwisseling actief. Een situatie waarin pas verbetering optrad toen Staatsbosbeheer in 1906 overging tot de aankoop van stuifzanden. Gezien het feit dat Staatsbosbeheer als regel een prijs van drie maal de marktwaarde van de grond betaalde was de bereidheid tot verkoop bij de eigenaren zeer groot. Dit stelde Staatsbosbeheer in staat om in één keer een oppervlakte van 400 hectare stuifzand in het Lheeder- en Lheebroekerzand te ontginnen ten behoeve van de Boswachterij Dwingeloo. Nadien ging Staatsbosbeheer ook gronden in cultuur brengen ter bevordering van de houtproductie, terwijl spoedig ook de bestrijding van de werkloosheid een rol in het geheel ging spelen. Eén en ander leidde tussen 1900 en 1940 tot een uitbreiding van het bosareaal met ongeveer 700 hectare Staatsbos. Met een bosaandeel van meer dan 10% in 1940 had het landschap Dwingeloo, en dan met name in de zuidelijke helft van de gemeente, aldus binnen 40 jaar een geheel nieuw uiterlijk verkregen.

Met het algemeen verbreid geraken van het kunstmestgebruik en de verbetering van landbouwkundige technieken en cultuurtechnische mogelijkheden namen na 1900 ook de ontginningen ten behoeve van de landbouw toe. In tegenstelling tot de stelselmatige aanpak van Staatsbosbeheer, bleven deze ontginningen echter (voornamelijk) van individuele en daarmee tevens kleinschalige aard. Kaarten tonen dat er over het algemeen uitermate onsystematisch te werk werd gegaan. Her en der werden stukken heide tot landbouwgrond ontgonnen, zonder dat er van ruimtelijke samenhang in breder verband ook maar enige sprake was. Zo telde het zuidelijk van de Boswachterij gelegen heidegebied in 1940 een drietal geheel op zichzelf staande ontginningen: nabij de Davidsplassen, in het Dwingelerveld en in het Noordenveld.

Dat het in dit gedeelte van de gemeente slechts bij deze drie ontginningen bleef, was mede te danken aan het feit dat de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten reeds in 1930 begon met de aankoop van het latere natuurreservaat Dwingelose Heide. De elders in de gemeente resterende woeste gronden, zoals bijvoorbeeld het Leggeler- veld, de Voorste en Achterste Zandduinen, het Slieker-, Harke-, Bollen- en Helveen, dankten hun voortbestaan daarentegen hoofdzake- lijk aan het bezit van landbouwkundig inferieure bodemkwaliteiten. Een gevolg van het toenemende aantal ontginningen, zowel in als rondom het grondgebied van Dwingeloo, was het gedurende de eerste decennia van deze eeuw met groter wordende regelmaat buiten de oevers treden van de door en langs het gebied stromende beken. Met name de Dwingelerstroom veroorzaakte in de gemeente Dwingeloo veel overlast. In 1927 leidde deze problematiek tot de oprichting van het overkoepelende waterschap Oude Vaart, waarvan in Dwingeloo de waterschappen Dwingelerstroom en Noord- en Rustlake deel uitmaakten. Het overkoepelende waterschap had tot taak de bevordering van de verbetering van de hoofdstroom van Meppel tot in de gemeente Beilen (Altingerleek), terwijl de acht inliggende waterschappen belast waren met de detailafwatering en de aanleg van zandwegen. In de periode na 1940 is een gedeelte van de overgebleven heide alsnog in cultuur gebracht. De thans resterende woeste gronden heb- ben in de loop der jaren op basis van natuurwetenschappelijke waar- den vrijwel alle een zekere mate van bescherming gekregen en zijn aldus van verdergaande ontginning vrij gebleven. Van het oorspronke- lijke verkavelingspatroon is sinds de uitvoering van de ruilverkave- ling Dwingeloo-Smalbroek (1969-1982), die betrekking had op nagenoeg het gehele agrarische gebied, slechts weinig meer terug te vinden.

4. Grondgebruik

In het midden van de vorige eeuw was vrijwel de totale beroepsbevol- king van de gemeente Dwingeloo in de landbouw werkzaam. Met uitzon- dering van de bebossing (zie ontginningen) stonden de cultuurgronden geheel ten dienste van de landbouw. De groenlanden lagen globaal beschouwd in het westen en midden van de gemeente; langs de Dwingelerstroom of Oude Vaart, de Drentsche Hoofdvaart, de Noord Lake, de Rust Lake, het Waterloopje en de Nieuwe Sloot. De akkerbouw concentreerde zich vrijwel volledig op de essen nabij Dwingeloo, Leggeloo, Lhee, Lheebroek en Eemster. Daarnaast bevonden zich bij de jongere vestigingen van De Voshaar en Geeuwenbrug één respectieve- lijk enkele bouwlandpercelen en kwam temidden van de groenlanden, bij voorbeeld in de omgeving van Oldengaerde, sporadisch een ver- spreid gelegen akker voor.

De oppervlakte verhouding grasland:bouwland lag rond 1850 (1832-2.397 hectare: 684 hectare) ruim boven het provinciaal gemiddelde. Binnen het Zandgebied, de landbouwkundige regio waartoe de gemeente op basis van zijn destijds overwegend gemengde (étage) bedrijfsvoering gerekend wordt, nam Dwingeloo wat dit betreft zelfs de eerste plaats in.

Tussen 1850 en 1900 was er vervolgens slechts in bescheiden mate sprake van uitbreiding van het landbouwareaal. Daar het bouwland in deze periode relatief gezien het sterkst toenam, vertoonde de oppervlakte verhouding grasland:bouwland ten opzichte van 1850 in 1900 een lichte daling (1900-2.587 hectare: 779 hectare). Hoewel Dwingeloo hiermee binnen het Zandgebied verreweg de hoogste oppervlakteverhouding behield, was het aantal runderen per 100 hectare landbouwgrond niet opvallend hoog. In de buurgemeenten Diever en Ruinen bijvoorbeeld, was de rundveedichtheid (aantal runderen per 100 hectare landbouwgrond) ondanks een beduidend lagere oppervlakte verhouding toch ongeveer 6 à 8 stuks hoger dan in Dwingeloo. Wat de veeteelt betreft genoot de gemeente Dwingeloo rond de eeuwwisseling dan ook meer bekendheid vanwege zijn grote aantal varkens dan vanwege zijn rundveestapel. Vooral de fokkerij van 6-weekse biggen, die meer dan 60% van de totale varkensstapel uitmaakten, was van grote betekenis. Voor het merendeel van de kleine en zeer kleine bedrijven, in 1900 vielen 45.2% van alle agrarische bedrijven in de klasse 1-5 hectare, vormde deze tak van de veeteelt de hoofdbron van inkomsten. Dit maakte dat Dwingeloo gedurende de eerste decennia van deze eeuw na Diever en Ruinen gold als belangrijkste centrum van fokkerij van 6-weekse biggen in Drenthe.

Tussen 1900 en 1940 bleven de landbouwontginningen nog steeds van relatief geringe omvang. In vergelijking met voorheen kwamen de ontginningen nu echter in sterkere mate ten goede aan de uitbreiding van het bouwlandareaal, hetgeen een beduidende daling van de oppervlakteverhouding grasland:bouwland tot gevolg had. Een teken dat de akkerbouw (weer) meer in de belangstelling kwam te staan. Dat de geringe uitbreiding van het grasland geen stagnatie in de toename van het aantal runderen inhield, moge blijken uit het feit dat de runderstapel, evenals de varkensstapel overigens, tussen 1900 en 1940 meer dan verdubbelde (dankzij voortgaande intensivering veeteelt).

Het uitblijven van omvangrijke ontginningen ten behoeve van de landbouw heeft ook zijn invloed gehad op de ontwikkeling van de gemiddelde bedrijfsgrootte in de gemeente. Tijdens de eerste decennia van deze eeuw kwamen de ontginningen, dan nog overeenkomstig de rest van het Zandgebied, vooral ten goede aan het kleine landbouwbedrijf (1-5 hectare). Toen nadien echter onder invloed van de economische crisis het bestaansrecht van de kleine bedrijfjes aanzienlijk verslechterde, konden ter vergroting van deze bedrijven niet in dezelfde mate nieuwe ontginningen worden aangewend dan in andere zandgemeenten. Gevolg was dat er in Dwingeloo in plaats van een accentverschuiving naar het middelgrote bedrijf (5-20 hectare) in het algemeen, sprake was van een verschuiving vooral in de richting van het kleinere bedrijf (5-10 hectare) in deze klasse.

In het noordwesten van de gemeente diende zich kort na de eeuwwisseling naast het agrarische grondgebruik en de bosbouw (zie ontginningen) in de vorm van delfstofwinning een nieuw type grondgebruik aan. Sinds de oprichting van 1905 liet de kalkzandsteenfabriek Albino uit Smilde zich namelijk voorzien van zand uit de Achterste Zandduinen. Uiteindelijk heeft deze zandafgraving geleid tot het ontstaan van het Blauwe Meer.

Het huidige grondgebruik is, de natuurgebieden en bossen daargelaten, nog altijd van overwegend agrarische aard. Het graslandareaal heeft ten opzichte van de situatie van 1940, ondermeer ten gevolge van het met gras inzaaien van esakkers, een beduidende uitbreiding doorgemaakt. De met een daling van het aantal agrarische bedrijven gepaard gaande schaalvergroting in de landbouw heeft bovendien geresulteerd in een sterke mate van bedrijfsvergroting.

5. Infrastructuur

Gedurende lange tijd heeft het zwaartepunt van de infrastructuur in Dwingeloo op de oost-westrichting gelegen. Vanouds maakte de gemeente namelijk deel uit van de over het Drents Plateau lopende boogvormige verbinding Coevorden-Oosterhesselen-Zweeloo-Westerbork-Beilen-Dwingeloo-Diever-Steenwijk. Bij het dorp Dwingeloo was een mogelijkheid om in noordelijke richting via Hijken en Laaghalen naar Assen af te slaan. Daarnaast werd de gemeente Dwingeloo reeds vroeg gekenmerkt door een uitgebreid stelsel van locale wegen. Niet alleen verbonden deze zandpaden de binnen de gemeente gesitueerde dorpen en gehuchten onderling, ook maakten zij het onderhouden van contacten met dorpen in de buurgemeenten mogelijk. Met het graven van de Drentsche Hoofdvaart (1769-1780) en later de aanleg van de rijksweg Meppel-Assen (1839) langs dit kanaal, juist buiten de gemeente, traden ingrijpende wijzigingen in bovengeschetst wegenpatroon op. Meer en meer ging het verkeer zich richten op deze nieuwe verbindingen, hetgeen de oorspronkelijke hoofdverbindingen beduidend in betekenis deed afnemen.

Rond 1850 was vooral de scheepvaart via de Drentsche Hoofdvaart van grote betekenis. Bij Dieverbrug (Dieversluis) en ten noorden en zuiden van Geeuwenbrug (Veenesluis respectievelijk Haarsluis) bevonden zich in de gemeente Dwingeloo drie van de in totaal zes schutsluizen die de Drentsche Hoofdvaart tussen Assen en Meppel telde. Daar het vooral in het hooggelegen bovenpand moeilijk bleek om steeds een voor de scheepvaart aanvaardbaar waterpeil te handhaven betrok men voor voeding van het kanaal in die tijd ondermeer water uit de Oude Vaart (via het Van Holthe's Vaartje). In de periode 1864-1925 werd de Hoofdvaart vervolgens door opmaling van water langs het Noord Willemskanaal gevoerd. In 1925 kwamen uiteindelijk bij de schutsluizen een zestal elektrische gemalen in bedrijf, die het mogelijk maakten het kanaal vanuit het Meppelerdiep van water te voorzien.

Hoewel niet in de gemeente Dwingeloo gelegen was ook de rijksweg langs de Hoofdvaart van groot belang voor de ontwikkeling van de verkeerssituatie van Dwingeloo. Zo geraakte de oude verbindsweg naar Assen, via Hijken en Laaghalen, spoedig na aanleg van de rijksweg grotendeels buiten gebruik. Sprekend voor het belang van beide noord-zuidverbindingen is ook dat de weg van Dwingeloo naar Dieverbrug, waar ondermeer een halte van de dilligencedienst en laad- en losplaatsen voor schepen aanwezig waren (zie ook Diever), in 1858 als eerste verbinding in de gemeente verhard werd. In 1869/70 volgde vanaf deze weg de afslag Leggeloo-Eemster en in 1870/71 werd met de verharding van de weg Dwingeloo-Lhee-Lheebroek-Beilen de oude oost-westverbinding enigszins in ere hersteld.

Na deze activiteiten gebeurde er, afgezien van de aanleg van een aantal onverharde wegen ter ontsluiting van de nieuwe ontginningen, gedurende vele jaren in feite niets binnen de gemeentelijke infrastructuur. Pas in 1912/13 vond de volgende bestrating plaats. Het betrof hier de verbinding Leggeloo-Geeuwenbrug, waardoor het contact in de richting van Smilde werd verbeterd (werkgelegenheid op steenfabriek) en het Leggelderveld werd ontsloten. Andere verhardingen van betekenis waren in 1915 de verbinding Eemster-Voshaar-Beilervaart en in 1915/16 de verbindingen Dwingeloo-Ansen-Ruinen en Westeinde-Wittelte. Met deze verbindingen was de gemeente Dwingeloo in 1940 vanuit alle windrichtingen goed bereikbaar.

Ten gevolge van de voortgaande ontginningsactiviteiten werd ook het netwerk van onverharde wegen aanzienlijk uitgebreid gedurende de periode 1900-1940. De Achterste Zandduinen werden ten behoeve van de afvoer van zand naar de kalkzandsteenfabriek Albino vanaf Smilde door middel van een smalspoor ontsloten. De enige dijken van betekenis in de gemeente Dwingeloo tenslotte, bevonden (en bevinden) zich langs de oevers van de Drentsche Hoofdvaart.

Gedurende de periode na 1940 hebben de ontwikkelingen in de gemeentelijke infrastructuur in hoofdzaak betrekking gehad op het lokale niveau. Zo is in het kader van de ruilverkaveling naar schatting zo'n 100 km aan zandpaden verhard en hebben diverse wegen een doelmatiger (rechtlijniger) verloop gekregen. Ook zijn enkele nieuwe verbindingen tot stand gekomen, zoals bij voorbeeld de langs de noordzijde van het dorp Dwingeloo lopende weg van Dieverbrug via Lheebroek naar de Beilervaart en de A28.

6. Nederzetting & Structuur

De aanwezigheid van de Dwingelerstroom met zijn zijstroompjes en de daarlangs gelegen hogere zandgronden hebben er voor gezorgd dat het gebied van de gemeente Dwingeloo reeds vroeg permanente bewoning kende. Het hoofddorp Dwingeloo werd al in de vroege Middeleeuwen genoemd en ook de esdorpen Eemster en Lhee, alsmede de esgehuchten Leggeloo, Lheebroek en Westeinde (Oldengaerde) zijn van grote ouderdom. De omgeving van Dwingeloo telde bovendien gedurende vele eeuwen een viertal havezaten: Oldengaerde, Westrup, Entinge en Batinghe, waarvan in 1850 overigens alleen eerstgenoemde twee nog bestonden. Van aanzienlijk jonger datum dan de esnederzettingen dateert de bewoning van Dieverbrug en Geeuwenbrug. Deze dorpen danken hun ontstaan aan de ligging van de Drentsche Hoofdvaart en de daarlangs lopende rijksweg en waren rond het midden van de vorige eeuw weinig meer dan een bescheiden gehucht. Van verspreide bebouwing was destijds in Dwingeloo na genoeg geen sprake. Alleen in het noorden van de gemeente, ondermeer bij De Voshaar, kwam een enkele verspreide boerderijvestiging voor.

Als typisch esdorp was Dwingeloo omstreeks 1850 nog sterk agrarisch van karakter en bestond de bebouwing overwegend uit boerderijen. Daarnaast konden in het dorp voorzieningen als een school, winkel, café en een twee tal kerken (de vroeg Middeleeuwse Sint-Nicolaaskerk en de in 1835 gestichte kerk van de "Afgescheidenen") worden aangetroffen. De bebouwing concentreerde zich in hoofdzaak rondom de zeer grote Brink met dobbe (brandvijver) en langs de Heuvelenweg, de Entingeweg en het begin van het Moleneinde.

Ten oosten van de Sint-Nicolaaskerk, aan de huidige Entingeweg, bevond zich een voor een esdorp in die tijd uitzonderlijke bebouwing in de vorm van een tot kazerne omgebouwd blok rijtjeshuizen. Dit gebouw werd hier al omstreeks 1690 opgetrokken nadat de Drost van Drenthe als heer van Batinghe (de plattegrond met gracht van deze nabij Dwingeloo gelegen havezate is thans nog duidelijk in het landschap herkenbaar) had besloten tot de bouw van een reeks één-kamerwoningen ten behoeve van de opvang van uit Frankrijk gevluchte Hugenoten. Nadat de vluchtelingen grotendeels in de bevolking van Dwingeloo waren opgenomen, werden de woningen tijdens de Franse tijd tot kazerne verbouwd. In de volksmond bleef dit gedeelte van het dorp echter lage tijd nog voortbestaan als "Fraanze buurte" of "Franze hoek".

Tussen 1850 en 1940 leidde de bevolkingsgroei in Dwingeloo aanvankelijk in hoofdzaak tot verdichting van het reeds aanwezige bebouwingspatroon (onder meer vestiging nieuwe school aan de Brink in 1886). Na verloop van tijd ontstonden in het oude dorpscentrum echter straatwanden met vrijwel aaneengesloten bebouwing en moest voor verdere uitbreiding naar een nieuwe locatie worden uitgezien. Men koos voor uitbreiding langs een aantal belangrijke uitvalswegen: in zuidwestelijke richting langs de Heuvelenweg tot op enige afstand van Westeinde, in zuidelijke richting langs de Drift tot op de Dwingelderesch en in oostelijke richting langs het Moleneinde tot aan de in 1919 afgebrande korenmolen. Dat de ruime Brink vrij van bebouwing bleef, moet toegeschreven worden aan het feit dat deze grond tot 1958 in marke bezit en daarmee onverdeeld bleef.

De enige industrie van betekenis verkreeg Dwingeloo in 1894 met de oprichting van de coöperatieve zuivelfabriek. Daarnaast was de meer ambtelijke bouwnijverheid nog van enig belang voor de niet agrarische werkgelegenheid in het dorp.

Hoewel het centrum van Dwingeloo met het ontstaan van straatwanden voor verdere uitbreiding van de bebouwing vrijwel niet in aanmerking kwam, traden in dit gedeelte van het dorp tijdens de eerste helft van deze eeuw toch talloze wijzigingen op. Zo had een grote brand die op 13 augustus 1923 aan de Heuvelenweg (waar nu bar "Number One" staat) ontstond en vervolgens in oostelijk richting tot aan de Sint-Nicolaaskerk uitbreidde, tot gevolg negen boerderijen en twee kerken in het centrum van het dorp werden vernietigd. De Sint-Nicolaaskerk, waarvan alleen de muren en de toren overeind bleven, werd in de jaren 1923-1925 volledig gerestaureerd. De overige gebouwen werden afgebroken en vervolgens vervangen door al dan niet in het oorspronkelijke dorpsbeeld passende nieuwbouw van uiteenlopende aard (boerderijen, woningen, voorzieningen). Dit tezamen met het feit dat ook veel van de niet door de brand getroffen boerderijen in de loop der jaren talrijke veranderingen ondergingen, maakte dat Dwingeloo in 1940 beduidend aan oorspronkelijk karakter verloren had.

Beeldbepalend aan de Brink was in die tijd vooral het in 1939 in de stijl van de Delftse school uit kloostermoppen opgetrokken nieuwe gemeentehuis van A. Baart. De "Franze Huzen" werden na verkoop aan een viertal verschillende eigenaren in 1932 gedeeltelijk afgebroken en vervolgens gedeeltelijk vernieuwd, waarbij de opvallend lang gerekte vorm bleef gehandhaafd.

Het als flankesgehucht ten westen van Dwingeloo gesitueerd Westeinde bestond in 1850 slechts uit een aantal min of meer verspreid langs de doorgaande weg gesitueerde boerderijen. Een situatie die gedurende de volgende eeuw hoegenaamd onveranderd bleef.

Het ten oosten van Dwingeloo gelegen esdorp Lhee zou ondanks zijn meer afzijdige ligging eveneens als een dochternederzetting van Dwingeloo beschouwd kunnen worden. Het dorp bestond in 1850 vrijwel uitsluitend uit boerderijen, welke willekeurig en vrij ruim in een tweetal kluften gesitueerd waren: Noord en Zuid Lhee. Daarnaast bezat Lhee in 1850 een (dan al) oud dorpsschooltje, dat in 1953 uiteindelijk afgebroken en naar het Openluchtmuseum te Arnhem overgeplaatst werd. Gedurende de periode tot 1940 breidde de verspreide bebouwing rondom de beide kluften enigszins uit en ontstond er, wat opvallender was, langs de in 1870/71 verharde weg naar Dwingeloo een lintvormige dorpsuitbreiding (in noordelijke richting). Aan deze weg staat een vrije unieke boerderij (Lhee 9). Deze in 1922 gebouwde boerderij is geheel van beton gemaakt (puin vermengd met cement). Het is een bouwtechnisch belangwekkend object.

Het op ruime afstand ten noordoosten van Lhee gelegen Lheebroek bestond in 1850 slechts uit enkele boerderijen en maakte gedurende de periode tot 1940, afgezien van de vestiging van een schooltje met daarbij een onderwijzerswoning, een weinig opvallende ontwikkeling door.

In de noordelijke helft van de gemeente maakte het esdorp Eemster, in 1850 nog een puur boerderijendorp met vrij geconcentreerde bebouwing, tussen 1850 en 1940 een aanzienlijke ontwikkeling door.

Zowel in de omgeving van de zuidelijk van de weg Dieverbrug-Beilervaart gelegen oude boerderijkern als langs deze doorgaande weg was in deze periode sprake van nieuwbouw. Naast boerderijen verrezen in het dorpje ondermeer een zuivelfabriekje en een aantal arbeidershuizen.

Het nabijgelegen esgehucht Leggeloo maakte daarentegen nagenoeg geen veranderingen door en werd evenals een eeuw eerder gekenmerkt door een aantal verspreid gelegen boerderijen met enigszins afzijdig (in de richting van Eemster) daarvan een dorpsschooltje.

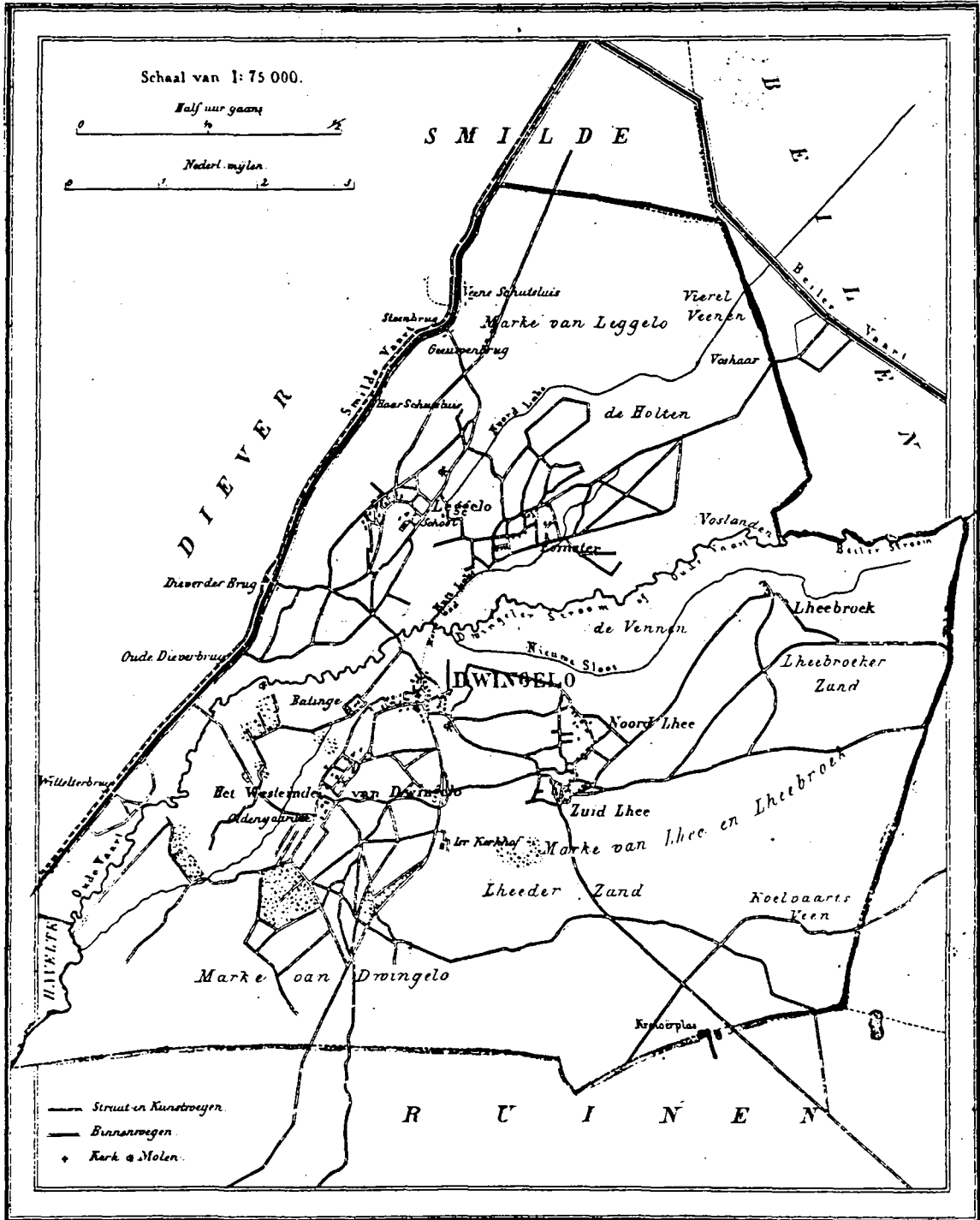
De bebouwing van het relatief jonge Dieverbrug bleef in 1850, voor zover het de gemeente Dwingeloo betreft (zie ook gemeente Diever), beperkt tot enkele gebouwen nabij de brug en de Sluis. Nadien maakte het gehucht een bedeutende groei door. Niet alleen werd de bebouwing op "het eiland" bij de sluis uitgebreid en kwam er nieuwbouw aan de oostzijde van het kanaal, tevens vormde zich op enkele honderden meters van de brug een lint bebouwinkje langs de weg naar Dwingeloo. Geeuwenbrug telde in 1850 eveneens slechts enkele woningen en breidde zich vervolgens tijdens de periode tot 1940 ook aanzienlijk uit. Vanaf de brug ontwikkelden zich twee ruim opgezette linten van bebouwing: in noordelijke richting langs de Drentsche Hoofdvaart en in oostelijke richting langs de Tolweg.

Opvallend voor de periode 1850-1940 was tenslotte naar de enorme toename van de verspreide bebouwing. Kwamen verspreide woningen omstreeks 1850 slechts sporadisch voor, rond 1940 maakten zij bijna een derde deel van alle woningen in de gemeente uit (1947: totaal 717, verspreid 225). In een enkel geval diende zich na verloop van tijd min of meer zelfs een nieuwe nederzetting aan, zoals Boterveen ten noorden van Eemster.

In de periode na 1940 heeft Dwingeloo als hoofddorp van de gemeente de meest opvallende ontwikkeling doorgemaakt. De uitbreidingen zijn met name in oostelijke richting, waar ondermeer een gedeelte van de Dwingelderesch werd bebouwd, omvangrijk geweest. In de westelijke helft van het dorp wijkt in feite alleen de bebouwing van de Brugesweg en Bruges af van het oorspronkelijke bebouwingspatroon van Dwingeloo.

De overige uitbreidingen hebben hier in overeenstemming met de ontwikkelingen van voor 1940 langs de uitvalswegen van het dorp plaats gevonden. De overige dorpen in de gemeente hebben, hoewel ze alle in meer of mindere mate groei doorgemaakt hebben, ten opzichte van 1940 geen duidelijke structuurwijzigingen ondergaan.

*jt.

1865.

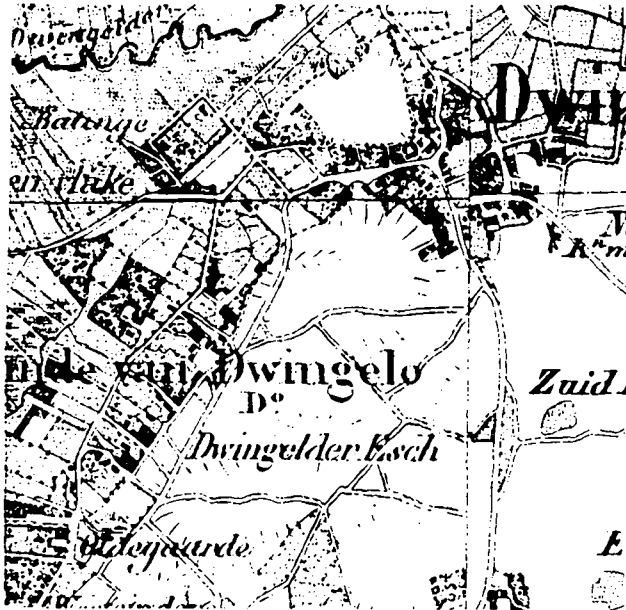
6830 Bunders. 1615 Inwoners

Uitgegeven van Hugo Suringar te Leeuwarden.

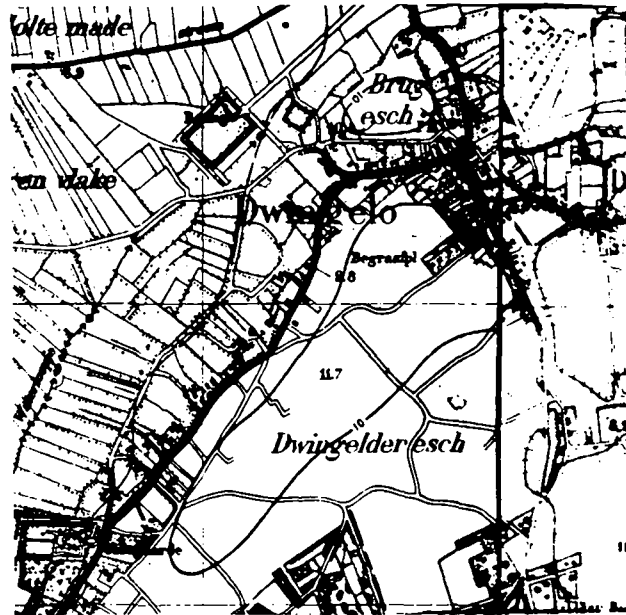
RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Dwingeloo

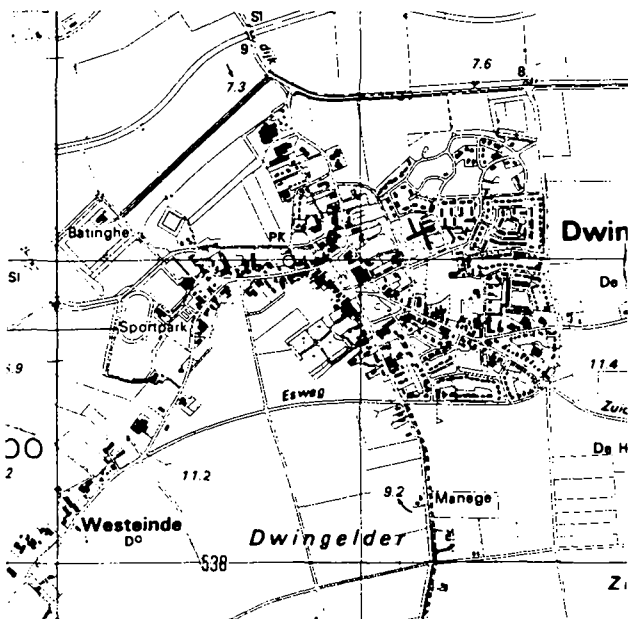
Kern: Dwingeloo

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

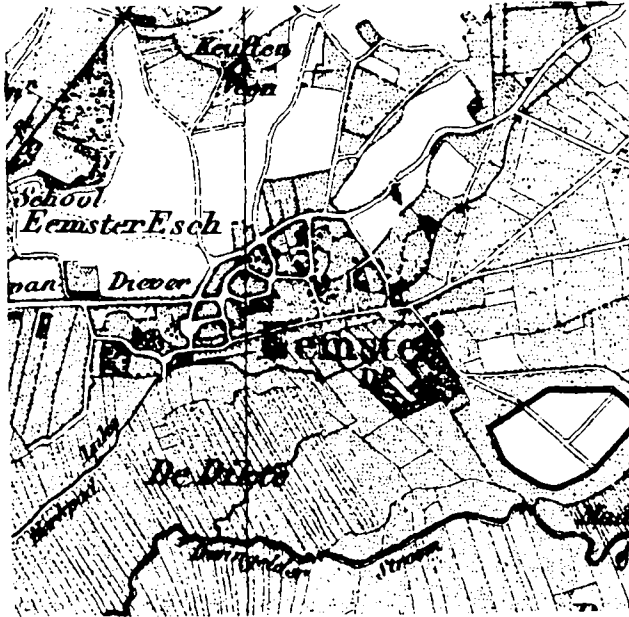
Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

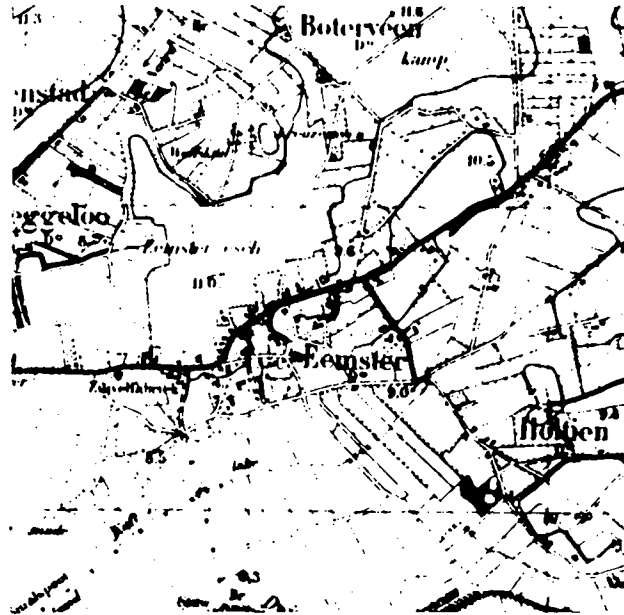
RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Dwingeloo

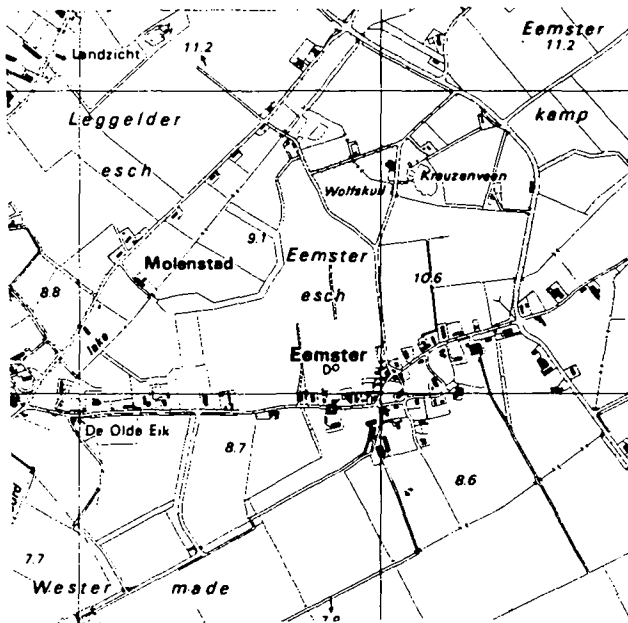
Kern: Eemster

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

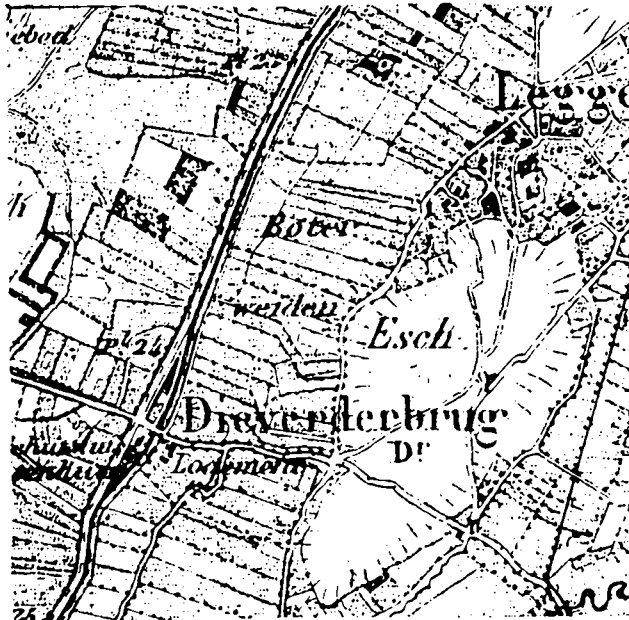
Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

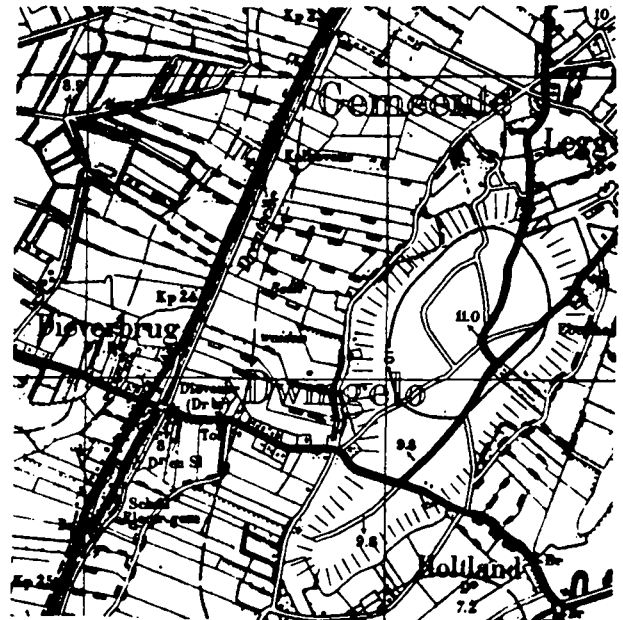
RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Dwingeloo/Diever

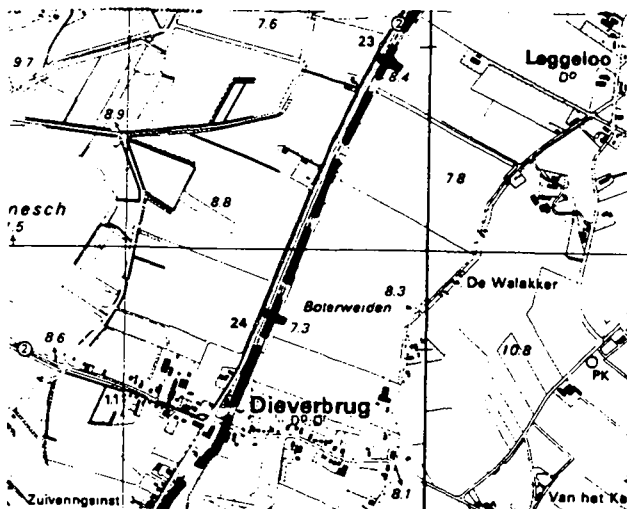
Kern: Dieverbrug

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

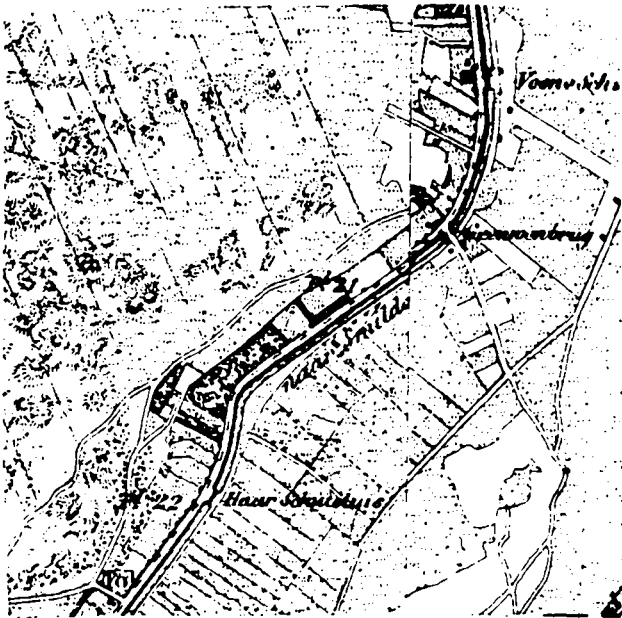
Type nederzetting: Nieuwere nederzetting, in de 18e/19e eeuw ontstaan op knooppunt van infrastructuur

Schaal 1:25.000

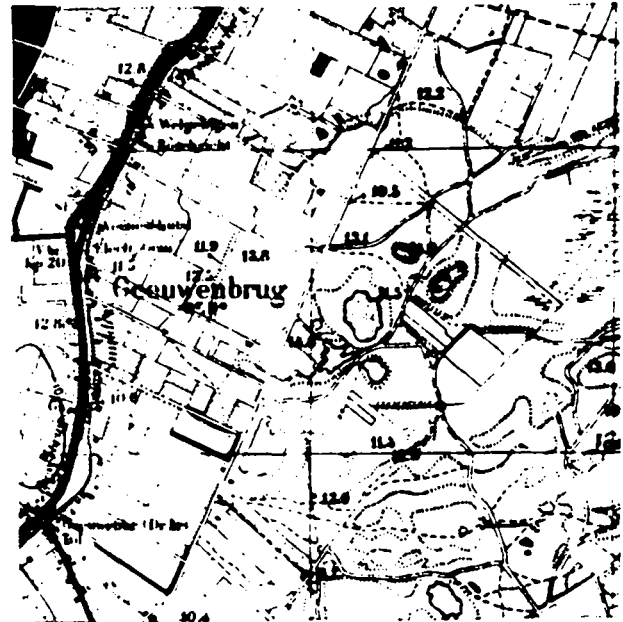
RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Dwingeloo/Diever

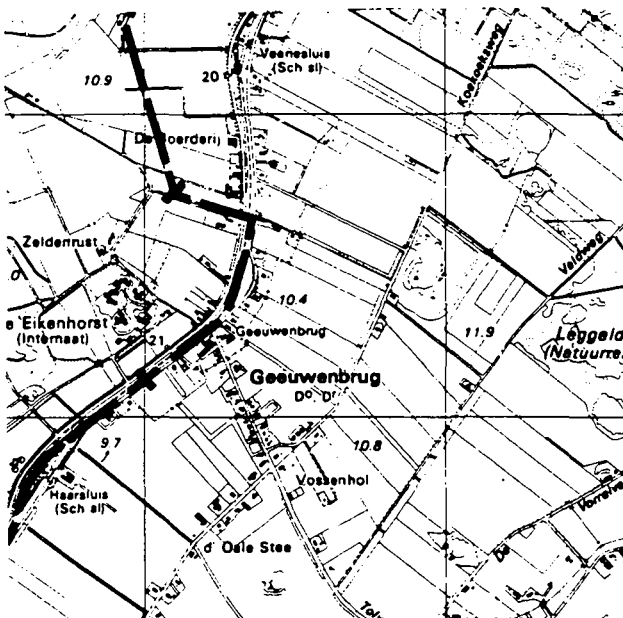
Kern: Geeuwenbrug

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Nieuwere nederzetting, in de 18e/19e eeuw ontstaan op knooppunt van infrastructuur

Schaal 1:25.000